

today, a revelation. He was observing a group of hippopotamuses running along the river. He discovered, and described the "reverence for life" rule, which is a basic and universal ethical rule, which he was constantly looking for. A rule which has a huge importance for the world's existence in its entire beauty and diversity, was created in such a forgotten and isolated place. The legacy of Albert Schweitzer is also understanding the fact that world is a value within its entire multidimensionality and interdependency. Until we appreciate Schweitzer's legacy there a hope.

Literature

1. Gaertner H. Albert Schweitzer, zycie, mysl i dzielo. Wydawnictwo WAM, Krakow, 2007. (Polish)
2. Greve B, Kremsner PG, Lell B, Luckner D, Schmid D. Malarial anaemia in African children associated with oxygen-radical production. Lancet. 2000; 355(9197): 40-1.
3. Ramharter M, Adegnika A A., Agnandji ST. (2007). History and perspectives of medical research at the Albert Schweitzer Hospital in Lambarone\ Gabon, Wien Klin Wochenschr. 2007; 119(Suppl. 3): 8-12.
4. Schweitzer A. Z mojego zycia. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, 1981. (Polish)
5. Schweitzer A. Moje zycie. Daimonion, Lublin, 1991. (Polish)

Г. Гертнер, Б. Стельцер, В. Виссель

ЭТИКА АЛЬБЕРТА ШВЕЙЦЕРА: ПРИКЛАДНОЙ АСПЕКТ

Авторы статьи представляют анализ деятельности и достижений Альберта Швейцера в области музыки и музыковедения, философии и теологии, медицины и больничного управления. Статья также описывает сменяющиеся друг друга больницы А. Швейцера в Ламбарене (Габон) на протяжении 1913-2013.

Ключевые слова: нравственное самосовершенствование, благоговение перед жизнью, медицинская этика, забота, ответственность.

Г. Гертнер, Б. Стельцер, В. Виссель

ЭТИКА АЛЬБЕРТА ШВЕЙЦЕРА: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Автори статті аналізують діяльність та досягнення Альберта Швейцера в царині музики та музикознавства, філософії та теології, медицини та медичного управління. Стаття також описує низку шпиталів А. Швейцера у Ламбарене (Габон) протягом 1913-2013.

Ключові слова: моральне самовдосконалення, благоговіння перед життям, медична етика, турбота, відповідальність.

УДК 130.2:319.8

Л.Г. Дротянко

ФІЛОСОФІЯ ДІАЛОГУ В КУЛЬТУРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕРИ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті проводиться філософське дослідження феномену діалогу, виявляються його особливості в культурі інформаційної доби

Ключові слова: діалог, комунікація, комунікативна філософія, культура, інформатизація.

Вступ

Діалог як елемент культури спілкування відомий ще з Античності. У формі діалогу здійснював філософування Сократ, а його учень і послідовник Платон обрав діалог як форму викладу своєї філософської концепції. Впродовж усієї історії людства ця форма комунікації ставала предметом дослідження і у філософії, і у філологічних науках, і в соціальній психології та психолінгвістиці тощо. Отже, осмислення діалогу є перманентно актуальним, оскільки він має свої особливості на кожному історичному етапі функціонування культури. А у ХХ століття поступово формується комунікативна філософія як відносно самостійна течія в сучасній західній філософії, частиною якої є й філософія діалогу, яка досліджує специфіку цієї форми комунікації, адже, як справедливо зазначав О.Потебня, «мова є засобом не виражати вже готову думку, а створювати її, ... вона не відображення світогляду, який уже склався, а діяльність, що його складає» [1, с.151]. Філософія репрезентує життєвий світ, об'єднаний комунікативними практиками, а останні пронизані мовою і мовленням. З огляду на це, філософія здійснює рефлексію щодо комунікативних практик і різних сферах буття суспільства, враховуючи специфіку мови і мовленнєвого жанру відповідної мовленнєвої діяльності.

Діалог є одним із мовленнєвих жанрів, який вико-

ристовується в повсякденному житті, науці, релігійній сфері, мистецькій діяльності, політичному житті тощо, проте має своєрідність у кожній із названих і не названих мовленнєвій практиці і в різні культурні епохи. Культура інформаційної епохи різниться від інших повсюдним використанням комп'ютерної техніки, яка суттєво впливає на трансформацію мови спілкування. Це й визначає актуальність теми даного дослідження та зумовлює його **мету** – виявити специфічні риси діалогічного мовлення в культурі інформаційної ери на підставі філософської рефлексії щодо застосування діалогічного жанру в різноманітних комунікативних практиках.

Основна частина

Фундамент філософії діалогу, як відомо, заклали М.Бубер (у праці «Я і Ти»), Л.Вітгенштейн (у роботі «Філософські дослідження»), М.Бахтін (у низці праць, зокрема в роботах «Естетика словесної творчості»), «Автор і герой: до філософських засад гуманітарних наук»), а пізніше – К.-О.Апель, Ю.Хабермас та інші філософи.

Засадничим для філософії діалогу стало розуміння Л.Вітгенштейном мови у її зв'язках із повсякденною діяльністю людей. Він писав, що мовленнєві акти здійснюються в реальному світі, передбачають реальні дії з реальними предметами, а необхідними умовами комунікації є два взаємозв'язані процеси:

розуміння мови та її вживання. Л.Вітгенштейн вводить ключовий для пізнього періоду його творчості термін «мовна гра». В основу мовної гри він поклав аналогію з поведінкою людей в іграх (в карти, шахи, футбол і т.д.) і в різних соціальних практиках – реальних діях, в які вплетена мова. Зазначені ігри мають свої правила; так само й мовні ігри мають моделі роботи мови, методики аналізу її в дії. Цей новий метод аналізу покликаний диференціювати складну картину застосувань мови, виявити, розрізнити багатоманітність її «інструментів» і функцій, які виконує мова. Тобто для Л.Вітгенштейна мовна гра – це ціле, яке складається з мови та дій, з якими вона переплетена [2, с.83]. А сама мова – це діяння, сукупність мовленнєвих практик, нерозривно зв'язаних зі звичаями, реальними способами дій, поведінки людей, які склалися історично. Необхідність введення поняття «мовна гра» він убачав у багатозначності слів, яка може затьмарити сутність справи. Завдання мовної гри – прояснювати мову, її функції, форми роботи. Інакше кажучи, мовні ігри – це сукупність прийомів, навичок усвідомлення, яким можна навчатися і навчити, зокрема через педагогіку. У такому розумінні будь-який діалог є мовною грою, в якій застосовується мова відповідної соціальної практики – тієї чи іншої науки (науковий діалог), політики (політичний діалог), освітньої (педагогічний діалог) і т. д. Головним для учасників таких діалогів є знання відповідної лексики і правил її застосування.

Для Х.-Г.Гадамера сутність мовної гри полягає в тому, що не її ведуть гравці, а «грає сама гра, втягуючи в себе гравців і у такий спосіб сама стаючи власним суб'єктом ігрового руху. Відповідно, тут ідеться не про гру з мовою..., але про гру самої мови, яка з нами грає, звертається до нас і знову замовкає, запитує і в нашій відповіді здійснює саму себе» [3, с. 565-566]. Філософ аналізує мовну гру крізь призму специфічного діалогу – читача й автора тексту у процесі розуміння змісту прочитаного. Такий діалог потребує зусиль читача, який повинен уміти ставити питання тексту, щоб той розкрив йому свій зміст.

Філософія діалогу у М.Бахтіна, як і у Х.-Г.Гадамера, ґрунтується на розумінні тексту, яке у його концепції має діалогічний характер. Дослідник вважав, що способом взаємодії свідомостей є діалог. Будь-яке зіткнення зі світом культури постає як «запитування і бесіда», діалог. Розуміння виникає там, де зустрічаються дві свідомості. Воно взагалі можливе лише за умови існування іншої свідомості, яка розуміє. На думку М.Бахтіна, в принципі будь-який філософський чи літературний текст можна вважати діалогічним (а не тільки, скажімо, у Платона, Ціцерона, Петрарки). Оскільки текст він вважав продуктом спілкування, то діалог у нього є первинним стосовно тексту. Для М.Бахтіна «слово хоче бути почутим, зрозумілим, таким, що, отримавши відповідь, знову відповідати на відповідь і так до нескінченності. Воно вступає в діалог, який не має *сміслового* кінця (але для того чи іншого учасника може бути фізично обірваний)» [4, с.297].

Розглядаючи сутність словесної творчості, М.Бахтін вважав, що свідомість мого Я охоплює весь

світ, а не вміщується в ньому, і разом із тим світ існує об'єктивно. Поєднання окремого індивіда з «великим світом» відбувається через іншого індивіда, оскільки лише через іншого (інших) індивідів «Я» здатен побачити себе з боку, як частину природи і людського суспільства. Але оскільки саме так Я сприймаю себе у повсякденній реальності, то це моє буття обумовлене спілкуванням з іншими людьми [там само, с.41-42]. Тому для М.Бахтіна «бути – значить спілкуватися», «бути – значить бути для іншого й через нього – для себе». Виходячи з такого розуміння людини, він вважав, що «у людини немає внутрішньої суверенної території, вона вся і завжди на межі, дивлячись усередину себе, вона дивиться в очі іншому або очима іншого» [там само, с.330]. А раз так, то свідомість людини і її мова є діалогічними.

В іншій своїй роботі, яка стосувалася антропологічних проблем, він зазначав, що «діалог – це взаємна бесіда двох, тобто висловлювання, якими обмінюються учасники бесіди (репліки). Діалог є словесним обміном і найбільш природною формою мови» [5, с.190-191]. На його думку, навіть тривалі монологи (виступ оратора, лекція викладача, монолог актора на сцені) є такими лише за зовнішньою формою, а за своєю сутністю, за всією своєю змістовною і стилістичною конструкцією – вони є діалогічними. Адже кожне таке висловлювання розраховане на слухача, тобто на його розуміння і відповідь [там само, с.191]. Звісно, він може бути не безпосереднім, проте за внутрішньою формою – це завжди діалог.

М.Бахтін писав, що кожна сфера використання мови виробляє свої відносно стійкі типи висловлювань, які назвав мовленнєвими жанрами [6, с.249]. Він вважав, що «багатство й різноманітність мовленнєвих жанрів з неосяжним, бо невичерпними є можливості різноманітної людської діяльності і тому що в кожній сфері діяльності виробляється цілий репертуар мовленнєвих жанрів, який диференціюється й росте по мірі розвитку та ускладнення даної сфери» [там само, с.249-250]. При цьому філософ виділяв первинні та вторинні мовленнєві жанри, відносячи до перших саме певні типи усного діалогу – салонного, сімейного, гурткового, сімейно-побутового. На його думку, діалог є класичною формою мовленнєвого спілкування, де передбачається завершеність висловлювання. Критерієм цієї завершеності є можливість відповісти на нього. Як приклад завершеного висловлювання він наводить побутовий діалог, коли один його учасник запитує «Котра година?», інший може дати відповідь на задане питання. Це стосується не лише побутової, але й наукової сфери (з науковим виступом можна погодитися, не погодитися, або погодитися частково), художнього роману (його можна оцінити загалом) і інших сфер.

М.Хайдеггер розглядав сутність діалогу через діалектику мови та мовленнєвої діяльності, вважаючи, що в процесі безпосереднього спілкування людей, їхнього «буття-один-з-одним», «спів-буття», в якому мовлення виступає як згода чи незгода, примушування, попередження, *ви-говорювання*, обговорення, *у-мовляння*, як «формулювання висловлювань» і як «мати промову». В цьому ж ряду стоїть повідомлення, яке, на думку М.Хайдеггера, ніколи

не виступає чимось на зразок перенесення переживань, наприклад, думок і бажань, із глибин одного суб'єкта в глибини іншого. Їхня спів-присутність є очевидною вже у спів-налаштованості й у спів-розумінні [7, с.161-162]. Очевидно, що тут ідеться про різні сфери життєдіяльності людей, в яких відбувається їхня комунікація через діалог. І в кожній із цих сфер (або соціальних практик) процес взаємодії мови та мовлення виявляється по-різному й визначається відповідною метою діалогу.

Діалогічним є і внутрішнє мовлення людини. Тобто діалог пронизує всю життєдіяльність людей і в усіх сферах суспільного життя. Проте діалог різниться в цих сферах за своїм предметом, за аргументацією, за використанням тих чи інших мовних засобів. Адже діалог у виробничій сфері, у науці, у побуті має свою специфіку, ведеться за певними правилами і нормами (як писаними, так і неписаними).

Аналізуючи сутність мовленнєвих актів, Ю.Хабермас розглядав комунікативне вживання речень. На його думку, в елементарних мовленнєвих актах виявлена структура з трьома схрещеними компонентами: пропозиціональним компонентом – для описання існуючого порядку речей; іллокутивним компонентом – для встановлення міжособистісних стосунків; і мовним компонентом, що виражає наміри учасників діалогу [8, с.322]. Діалог у його концепції комунікативної раціональності постає квінтесенцією дискурсу.

Дискурс у Ю.Хабермаса [9, с.17-18] – це більше, ніж свободна розмова, в якій співбесідники не думають про дотримання правил мовленнєвої комунікації. Дискурс – це діалог, що ведеться за допомогою аргументів, які дозволяють виявити загальнозначиме, нормативне у висловлюваннях. Але якщо нормативність висловлювань виявлена, то тим самим задана і нормативність вчинків. Дискурс забезпечує комунікативну компетентність, яка поза дискурсом відсутня. Дискурсом є не будь-який діалог (а в діалозі можуть брати участь як завжди багато осіб), а лише той, що досягнув певної стадії зрілості. Мається на увазі, що такий діалог переступив стадію інфантильності, тобто дитячого, нерозвиненого (в раціонально-лінгвістичному сенсі) рівня. Лише в тому випадку, – вважає Ю.Хабермас, – коли учасники діалогу виробили спільну, до того ж дієву спільну думку, можна говорити про дискурс.

Як відомо, в теорії комунікативної дії Ю.Хабермас особливу увагу приділяє діалогу повсякденності. Це важливо з огляду на те, що діалог має своєрідність і в різних етно-національних культурах, і в різні історичні епохи. Залежно від технічних засобів комунікації трансформується й культура спілкування людей, і їхнє мовлення. Розвивається мова: в ній виникають нові слова і вирази, що репрезентують нові феномени культури – матеріальної й духовної.

Сучасна нам епоха – кінця ХХ – початку ХХІ століть – пронизана широким застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах культури. Це накладає відбиток і на мовлення, яким ведеться діалог. У процесі застосування мобільних телефонів, комп'ютерних мереж діалог стає все більше опосередкованим, із нього поступово усува-

ється емоційна складова, притаманна безпосередньому спілкуванню. При цьому трансформується природна мова: слова, що виражають емоційний стан співрозмовників, замінюються штучними символами – смайлами, які не здатні передати всього багатства справжніх почуттів і емоцій. Такий діалог постає як віртуальна взаємодія, оскільки втрачається духовно-душевна енергія, що пронизує безпосередній діалог. Разом із цим відбувається втрата особистістю самої себе.

Для того, щоб діалог відбувся, необхідно щоб співрозмовники однаково розуміли зміст слів, які використовуються. Однак в інформаційну еру старше покоління не встигає за зміною у технічних засобах комунікації, не так добре володіє ними, як молоді і діти, що утруднює діалог між поколіннями в суспільстві загалом, створює розриви між ними, і навіть між батьками та дітьми зокрема. Комп'ютерна (штучна) мова дітей перестає бути зрозумілою для старшого покоління.

Ще однією проблемою в діалогічному процесі в мережі Інтернет є застосування вигаданих імен учасниками комунікації, що дозволяє їм використовувати слова, вирази і знаки, які несуть образливий зміст або можуть викликати неоднозначне тлумачення. Окрім того, іноді (а то й нерідко) сучасне молоде покоління вживає ніби знайомі слова, але з перекрученим змістом (нерідко алегоричним). Навмисне неправильне написання або промовляння слів теж веде до збіднення діалогу, до непорозуміння, і навіть образи у його ході.

Сучасний польський соціолінгвіст М.Бугайський акцентує на тому, що в умовах комп'ютеризації відбувається не лише спрощення мови, але й вульгаризація мовлення в процесі комунікації. Найбільше цим грішать перш за все молоді люди, застосовуючи свій сленг, в якому проковзують і лайливі слова. На жаль, суспільство не завжди зважає на таку вульгаризацію. Навіть коли старші люди чують діалог молоді такого ґатунку, вони не роблять зауважень, не завжди реагують на лайку. У цьому зв'язку дослідник говорить про приклади спонтанних діалогів, які «обслуговуються» лише кількома словами, і робить висновок, що «наступила характеристична зміна суспільної свідомості» [10, с.395]. Він говорить про падіння рівня культури діалогу: міжособистісно-го і суспільного.

У сучасному суспільстві, де електронні мас-медіа проникають в усі пори життя людей, цей вид комунікації – діалог – все частіше поступається місцем колективній (публічній) комунікації, яка називається масовою комунікацією. Засоби масової інформації – телебачення, радіо (особливо FM) – широко впроваджують інтерактивні програми, які передбачають діалог студії з телеглядачами і радіослухачами. Електронні технічні пристрої дозволяють здійснювати таку інтеракцію, проте рівень культури мовлення співрозмовників у таких діалогах є надзвичайно низьким, як з боку організаторів діалогу, так і глядачів та слухачів. Прикро, що й журналісти електронних ЗМІ у своїх матеріалах зловживають використанням слів, які засмічують мову і знижують культуру мовлення й культуру діалогу в суспільстві.

Якщо ж звернутися до сутності і соціальних функ-

цій діалогу, то його завданням є встановлення взаєморозуміння між людьми. Причому, як зазначав С.Кримський, діалог (у сократівському сенсі) повинен будуватися на принципі «третьої правди», коли «діалог перетворюється не на доведення того, що опонент неправий, а ти правий, а на доведення того, що ми обидва належимо до деякого царства істини, яка однаково є для нас цінністю» [11, с.292]. Тобто справжнє діалогічне спілкування вкорінене в моральній свідомості комунікантів. Якщо ж співрозмовники, або хоч один із них, мають на меті лише одержати перемогу власної точки зору, то дану розмову можна назвати суперечкою, дискусією, обміном думок – чим завгодно, але не діалогом у сенсі, наведеному вище. Із зазначеного можна зробити висновок, що діалог має онтологічний статус у культурі, бо у ньому вкорінене людське буття як *культурне*.

Висновки

На завершення філософської рецепції щодо сутності діалогу і його особливостей в інформаційну еру хоч підкреслити, що буття в культурі – це і є комунікація через діалог: особистостей, народів, культур тощо. Не винятком є й культура інформаційної доби, оскільки незалежно від наявності електронних засобів, які полегшують процеси комунікації, здатні за короткий термін долати значні відстані між учасниками діалогу, головним у ньому мають завжди бути повага до іншої думки, здатність зрозуміти її зміст, стати на точку зору свого візаві, прагнення досягнути консенсусу. У такому діалозі мовні і мовленнєві засоби необхідно обирати з особливою ретельністю та обережністю, аби між комунікантами не виникли непорозуміння, а то й образа. Не випадково М.Бахтін зазначав, що вступити в діалог –

означає вступити в діалог соціальних мов. Вступити в діалог – означає вимовити слово і тим самим вступити у відношення до всього, що вже було «сказано». Тобто стати причетним до цього «обмовленого чужими словами світу». Щодо самого М.Бахтіна, то справедливою є його оцінка, дана Н.Кириловою: «Він прагнув урятувати особистість від деіндивідуалізації, усереднення, від перетворення її на людину «натовпу», людину «маси» (за визначенням Ортеги-і-Гассета)» [12, с.205]. Зброєю для порятунку особистості він обрав Мову, Слово.

Список літератури

1. Потебня А.А. Полное собрание трудов: Мысль и язык. / А.А.Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
2. Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. / Л.Витгенштейн. – М.: Гнозис, 1994. – 612 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. / Х.-Г.Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. –
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. / М.М.Бахтин. – М.: Искусство, 1979.
5. Бахтин М.М. Антропологистика: Избранные труды. / М.М.Бахтин. – М.: Лабиринт, 2010. – 255 с.
6. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. / М.М.Бахтин. – М.: АCADEMIA, 2000. – 336 с.
7. Хайдеггер М. Бытие и время. / Мартин Хайдеггер. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
8. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций. / Юрген Хабермас. – М.: Издательство «Весь Мир», 2008. 416 с.
9. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. / Ю.Хабермас. – М.: Наука, 1992. – 176 с.
10. Бугайски М. Язык коммуникации. / Мариан Бугайски. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», Артеменко Э.Г., 2010. – 544 с.
11. Крымский С.Б., Чайка Т.А. Сергей Крымский: Наш разговор длиною в жизнь. / С.Б.Крымский, Т.А.Чайка. – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. – 436 с.
12. Кириллова Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну. / Н.Б.Кириллова. – М.: Академический Проект, 2006. – 448 с.

Л.Г. Дротянко

ФИЛОСОФИЯ ДИАЛОГА В КУЛЬТУРЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ЭРЫ

В статье проводится философское исследование феномена диалога, выявляются его особенности в культуре информационной эры.
Ключевые слова: диалог, коммуникация, коммуникативная философия, культура, информатизация.

L. Drotynko

PHILOSOPHY OF DIALOGUE IN THE INFORMATION AGE CULTURE

In the article the philosophical study of the phenomenon of dialogue is carried out and its specific characteristics in the culture of the information age are revealed.

Keywords: dialogue, communication, communicative philosophy, culture, informatization.

УДК 1(13)155.9

Л.Г. Конотоп

I. КАНТ І М. БАХТІН: ПРОБЛЕМА МОДИФІКАЦІЇ СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. Стаття присвячена аналізу методологічних засад проблеми людини в концепціях німецького філософа І.Канта і російського мислителя М.Бахтіна. Аналізуються напрями трансформації людської свідомості, становлення індивідуальності, процеси формування моральнісних орієнтирів. Особлива увага приділена існуючим підходам до свідомості людини, її змінам у трансформаційних суспільствах.

Ключові слова: свідомість, самосвідомість, людина, особистість, самореалізація, трансформаційні суспільства, культура, цивілізація, мова, філософія діалогу

Вступ

Теоретична позиція щодо розгляду проблеми людини в трансформаційному суспільстві пов'язана із загальнонауковими підходами і філософським світоглядом. Вона ґрунтується на певному тлумаченні природи свідомості людини, закономірностей

її поведінки, детермінації цієї поведінки завдяки ставленню людини до самої себе, оточуючої її дійсності. Саме ХХІ століття під притиском глобальних проблем формує самосвідомість не тільки кожної, окремої людини, але формує і самосвідомість людства. З іншого боку, панування сил зовнішньої та